

krizovému období na konci šedesátých let, které výrazně poznamenalo i naše mládežnické hnutí, a ukazuje, jak byla tato krize překonána. Dále pak — s využitím řady tabulek a grafů — charakterizuje místo mládeže v dnešní socialistické společnosti a dospívá k závěru, že mládež je nejdynamičtější složkou naší společnosti. Tuto tezi dokumentuje i tím, jak se mládež a její mládežnická organizace — SSM podílí na vědeckotechnickém rozvoji naší společnosti a jak se SSM stal oprávněně blízkým spolupracovníkem KSČ.

Odkaz K. Gottwalda bohatě postihují i následující kapitoly: *Kulturní revoluce* (L. Tomášek), *K. Gottwald — tvůrce a zakladatel státu nového typu* (J. Kovařík), *Kontinuita vývoje socialistického řízení čs. národního hospodářství* (K. Hlavatý), *Vedoucí úloha strany a masová politická práce* (M. Šolc), *Sociální politika* (M. Solcová), *Socialistický způsob života* (L. Hrzal), *Teorie a praxe v díle K. Gottwalda* (V. Cechák), *Rozvoj marxisticko-leninské sociologie — příspěvek k naplňování odkazu K. Gottwalda*. V této kapitole F. Zich ukazuje, že odkaz K. Gottwalda pro sociologii spočívá zejména v angažovaném přístupu k zápasu za revoluční přestavbu světa. Zabýval se aktuálními úkoly sociologie jak v oblasti základního, tak i aplikovaného výzkumu. Zdůrazňuje, že úkoly a poslání sociologie v současné době můžeme správně pochopit jen na základě respektování specifičnosti současné vývojové etapy společnosti, etapy budování rozvinutého socialismu. Výstižně připomíná, že plnění těchto úkolů a další pozitivní rozvoj marxistické sociologie jsou spojeny se systematickou a fundovanou kritikou současných směrů buržoazní a nemarxistické sociologie, zejména pak jejich sociálně politických implikací.

Úplný závěr publikace tvoří životopisná data K. Gottwalda.

Veliký význam životního díla a odkazu K. Gottwalda pro dnešek výstižně charakterizoval J. Fojtík na shromáždění pracujících ve Vyškově-Dědicích k 85. výročí narození K. Gottwalda, když řekl: „Jakkoli se však doba, kdy působil, vzdaluje, jeho dílo žije a nabývá na významu. Ztělesněno ve výsledcích socialistické výstavby, jejíž generální linii vypracoval, promítá se do naší současnosti, do našeho dnešního úsilí, do našich dnešních záměrů a rozhodování. Mnohé z jeho myšlenek zní dosud aktuálně, podnětně i velmi naléhavě“ (J. Fojtík, Rudé právo 24. 11. 1981).

Myšlenky obsažené v díle K. Gottwalda tvoří integrální součást marxisticko-leninské teorie. Jeho odkaz dnešku nás zavazuje důsledně a uvědoměle vést zápas za realizaci závěrů XVII. sjezdu KSČ a XXVII. sjezdu KSSS. Tato publikace nám to připomíná a zároveň nás pro tento zápas ideově vyzbrojuje. Domnívám se proto, že neujde pozornosti jak sociologů, tak pracovníků ostatních společenských věd a bude využita v jejich vědecké, pedagogické i propagandistické práci.

Alena Kunstová

J. Řehák — B. Řeháková: Analýza kategorizovaných dat v sociologii

Praha, Academia 1986, 397 s.

Téma zpracování kategorizovaných dat a kontingenčních tabulek nebylo dosud v československé odborné literatuře monograficky pokryto. Proto je recenzovaná kniha vítaným příspěvkem k této problematice, speciálně z hlediska sociologické metodologie, má však daleko širší aplikační dosah, a to i přesto, že výběr metod, příkladů a celý aplikační kontext ze sociologie vychází a k ní se obrací.

Tato recenzovaná kniha má v naší literatuře netradiční charakter, a to jak po obsahové, tak po metodické stránce. Z celého nepřehledného repertoáru metod matematické statistiky vybírá souhrn těch přístupů, které dle názoru autorů jsou výrazně nosné právě pro využití v sociologickém výzkumu a v praxi.

Přístup autorů je vyjádřen v úvodu a skutečně prolíná celým textem: praktičnost, užitečnost, použitelnost, interpretovatelnost.

Současné kontexty, podmínky a motivační páky rozvoje statistiky mají výrazně dynamický charakter. Po jistém odklonu od praktičnosti se statistika vrací ke svým kořenům, jimiž je analýza dat. Značný vliv na vývoj statistiky měly a mají společenské vědy a sociologie zvláště. Typy dat i úloh sociologického výzkumu výrazně posunuly způsob statistického myšlení směrem k exploračnímu přístupu a zároveň vyvinuly tlak na rozvoj metod analýzy kategorizovaných dat a na další postupy, jako je seskupování a mnohorozměrné škálování. Velkou roli tu sehrála nová technika, od superpočítačů až k mikropočítačům. Vznik programových systémů, které může obsluhovat sám sociolog, bez větší závislosti na programátovi či statistikovi, vedl k prudkému rozvoji analytických úloh a neustálému prohlubování otázek, které si

výzkumníci nad daty kladou. Tak vzniká komplexní a dialekticky provázaný dynamický tlak na rozvoj statistiky v její obecné, metodologické a praktické úrovni.

Recenzovaná kniha zcela zapadá do tohoto vývoje a vzhledem k období jejího vzniku (1980–1981) jej i v mnoha aspektech předjímá. Obsahuje celou řadu nových přístupů, které nejsou uváděny samoučelně, ale jak je vidět na příkladech, jsou spojeny s řešením závažných analytických úloh, jež nebyly do této doby v sociologickém výzkumu formulovány.

Autoři vycházejí z těchto předpokladů:

- a) Analýza dat je založena na výsledcích matematiky a matematické statistiky, ale výzkumníci-sociologové nemusí (a většinou ani nemohou) proniknout do teoretických základů metod. Pro uživatele je důležitá heuristika a pochopení modelu, smyslu a věcného výzkumu předpokladů. Je pro ně podstatné správně přiřadit metodu k analytické situaci, a to vzhledem k úloze i typům dat. Proto v knize nenajdeme matematické důkazy ani odvození vzorců (je tu však dostatek odkazů na původní zdroje).
- b) Uživatelem statistiky je sociolog, který činí věcné závěry. „Statistické metody chápeme jako prostředek k odhalení pravidelností a zákonitostí, které se v datových souborech projevují, jako prostředek pro sociologický závěr a interpretaci“ (s. 11, podtrhl recenzent). Autoři kladou i terminologicky důraz na sociologickou analýzu, aby ukázali, že statistika je pevnou a neoddělitelnou součástí při vytváření závěrů. Opět cituji: „Moderní marxistická sociologie předpokládá tvořivou interakci mezi výzkumníkem a daty, proces hledání a nalézání, korekci i modifikaci výsledků... Metodika analýzy dat tak překračuje úzký rámec konstatování platnosti či neplatnosti jednoduchých statistických hypotéz a stává se součástí interpretačního procesu“ (s. 13, podtrhl recenzent). Proto je důsledně volena ilustrace z praxe výzkumu a výsledky příkladů jsou uváděny v interpretačním kontextu.
- c) Analýza dat není extenzivně pojatý výlov rybníka statistických párových vztahů všeho se vším, ale proces od jednoduchého popisu jednorozměrných distribucí až k podrobným závěrům o komparační a asociační struktuře datového souboru. Proto je kladen důraz na etapy práce a jejich návaznosti, na komplexnost statistického závěru pomocí simultánní inference.

Obsah knihy je rozdělen do pěti částí, které odpovídají základním úlohám analýzy kategorizovaných dat.

Část I, *Základní pojmy analýzy dat*, se nejprve zabývá obecnými aspekty a přístupy, rolí dat v sociologii, vztahem statistických a sociologických hypotéz. V kapitole 2 jsou klasifikovány proměnné do formálních typů podle vlastností svých škál a je podán výčet různých transformací. Ve třetí kapitole je rozvedena terminologie souborů. Znalost této části je pro analýzu dat (a další čtení knihy) nutná, neboť podle typů proměnné se odlišují úlohy i metody a rozlišení různých typů souborů vede uživatele k přesnějšímu vedení zobecňujících úvah.

Část II, *Statistický popis. Rozložení četností*, se zabývá vlastnostmi rozložení nominální, ordinální i kardinální proměnné, odhadem četností a testováním shody empirických dat s předpokládaným modelem (testy dobré shody). Je zde ukázáno, že z této fáze analýzy je možno statisticky vytěžit daleko více, než je běžně zvykem, a jsou zde uvedeny úlohy, které jsou pro sociologii obohacením.

Část III, *Komparace souborů*, se zabývá porovnáváním nezávislých souborů pomocí jejich distribucí, resp. z nich odvozených charakteristik. Komparační úlohy jsou rozděleny podle kapitol na

- testování statistické homogenity souborů, určování odchylek od homogenity znaménkovým schématem a párovým porovnáním souborů, prověřování hypotéz o homogenních seskupeních souborů a postup modifikace těchto hypotéz (kap. 9)
- porovnání charakteristik souborů, včetně řešení úlohy homogenních podskupin, porovnání souborů pomocí kontrastů (kap. 10)
- porovnání distribucí pomocí vzdáleností a koeficientů rozdílnosti, seskupování souborů a grafické zobrazení jejich podobnosti, resp. nepodobnosti pomocí metody klasického mnohorozměrného škálování (kap. 11)
- porovnání vztahů mezi četnostmi výskytu jevu, identifikace trendu v četnostech, faktorová komparační analýza četností a grafické vyjádření struktury vztahů (kap. 12).

Část IV, *Statistická závislost proměnných*, poskytuje pro sociologické myšlení obzvlášť závažnou metodiku. Podstatně je tu překročen běžný zvyk hodnocení výsledků chí-kvadrátového testu nezávislosti a znaménkového schématu. Již v kapitole 13 je řešen problém parciální korelace a modelování vztahů mezi jevy pomocí sítí. Aso-

ciace v kontingenční tabulce (kap. 14) je definována pomocí korelace mezi jevy určenými řádkovou a sloupcovou proměnnou. Jsou tu uvedeny běžné metody testování nezávislosti, znaménkové schéma významnosti reziduí a dále faktorová analýza asociací (jde o původní metodu, která je paralelní k jednoduché korespondenční analýze na agregované úrovni). Je tu též věnována pozornost ordinální a lineární závislosti pro případ ordinální a kardinální proměnné. Kapitola 15 se zabývá měřením stupně statistické závislosti, a to jak v symetrickém, tak v asymetrickém modelu. Třídění vyšších stupňů (kap. 16) je zpracováno jednak za pomoci parciálních koeficientů korelace pro ordinální a kardinální proměnné, jednak za pomoci testů hypotéz. Důraz je položen na třídění třetího stupně a na hypotézu řetězení souvislosti. Do této části nebyly pro nedostatek místa zařazeny koeficienty parciální asociace a logaritmicko-lineární modely, které v době přípravy knihy byly širšímu okruhu pracovníků výpočetně téměř nedostupné. Je to škoda, neboť jde o postupy velmi užitečné.

V části V, *Párově závislá data*, jsou uvedeny metody pro řešení úloh ve čtvercových tabulkách: shoda závislých rozložení (kap. 17), symetrie a struktura asymetrie tabulky (kap. 18).

Dodatky obsahují vysvětlení pojmů a obecné metody aplikované v knize týkající se intervalů spolehlivosti, testování statistických hypotéz a simultánního testování skupiny hypotéz. Je tu také uveden postup spojování výsledků nezávislých testů a možnosti jeho využití v sekundárních analýzách, v odhalování nepravých korelací a v analýze dat pocházejících ze stratifikovaného výběru. Na konci knihy jsou zařazeny původní statistické tabulky pro rychlé simultánní testy hypotéz na základě normálního a chí-kvadrátového rozložení.

Přínos knihy spočívá v tom, že autoři zpracovali jeden ze základních směrů analýzy dat, u něhož absence monografie byla velmi citelná. Přitom obohatili oblast o vlastní příspěvky (úlohy o modu a mediánu a průběhu distribucí, míry asociace, nepodobnosti, vzdálenosti, seskupování řádků komparační tabulky, faktorové rozklady asociací a komparačních reziduí, rozvinuté metody znaménkového schématu, analýza preferenčních a znaménkových dat, adaptace neparametrických technik) a propojili statistické metody s metodologií sociologie a s jejími úlohami. Kniha, i přes některé vynechané pasáže, tvoří ucelený souhrn metod, který je pro sociologický výzkum v jeho běžné úrovni dostačující.

Mezi dokončením knihy a jejím vydáním leží pět let. Její obsah nezastaral, ale podíl nezahrnutých metod analýzy kategorizovaných dat se zvětšil. Proto už dnes by měl být sbírán materiál pro další díl pokračující v daném tématu. Pro sociologickou metodu je také nutno připravit obdobnou monografii pro analýzu číselných dat.

V oboru analýzy dat naše publikační aktivita je nepochopitelně daleko za potřebami doby, neboť aplikační a praktická sféra tyto publikace nutně potřebuje pro přímé využití v informačních systémech, ve zpracování databází, plánování. Recenzovaná kniha je jednou z mála publikací, které předjímají tyto potřeby, a proto je její význam tím větší.

František Fabian

V. I. Iljin: *Buržoazní pluralismus: jeho zdroje a třídní smysl*

Praha—Bratislava, Svoboda—Pravda 1986, 213 s.

Idea pluralismu dlouhodobě působí jako jádro, přitažlivý střed buržoazního sociálně politického, filozofického myšlení. Neustupují však v současné době pluralistické koncepte přece jen do pozadí? Nezmenšuje se aktuálnost jejich kritiky s nástupem neokonzervatismu?

V. I. Iljin ve své studii *Buržoazní pluralismus: jeho zdroje a třídní smysl* správně poznamenává, že tomu tak není. Zvláštnost situace naopak tkví v tom, že „základní postuláty pluralismu jsou dnes využívány v té či oné sféře všemi odrůdami buržoazní ideologie“ (s. 7).

Trvalá nadvláda monopolů a upevňování jejich moci, zesílení třídní polarizace a koncentrace moci politické, to vše je doprovázeno množstvím jevů, které tuto skutečnost zakrývají. Dochází ke zvyšování složitosti a ke zrychlování dynamiky sociálně třídní struktury, k růstu složitosti mechanismu politického panství, k zesílení rozpornosti sociálně politického života vstupem a aktivitou masových organizací a rozšířením základny demokratických hnutí a větší rozmanitostí podmínek činnosti revo-